

Türk Dil Kurumu Yayınları

VIII. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

22-26 Mayıs 2017

II. CİLT

Ankara, 2021

XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ MEÇHUL BİR ESER: DÂ'Î'NİN MANZUM FÜTÜVVETNÂME'Sİ

M. Fatih KÖKSAL*

I. FÜTÜVVET KAVRAMI VE TÜRK EDEBİYATINDA FÜTÜV- VETNÂMELER

“Fütüvvet”; genç, yiğit, cömert demek olan “fetâ” kelimesinden türemiş olup gençlik, kahramanlık ve cömertlik anlamlarına gelmektedir. Terim olarak fütüvvet, “dünya ve ahirette halkı, nefesine tercih etmek”, “cömertçe vermek, başkasını rahatsız etmemek, şikâyet ve sızlanmayı terk etmek, haramlardan uzaklaşmak ve ahlaki değerlere sahip olmak” diye tanımlanmıştır. Kavram olarak ise fütüvvet, “Herhangi bir karşılık beklemezsizin başkalarına yardım ve iyilik etmek, başkalarını kendine tercih edip onların menfaatini kendi menfaatinden üstün tutmak, toplumun ve fertlerin mutluluğu ve kurtuluşu için kendini feda etmek” gibi anlamları içerir. İşte bu yüzden konukseverliğin, yiğitlik ve fedakârlığın en yüksek mertebesine fütüvvet denmiştir.¹

Ahilik, ilk çıkış itibarıyla bir gençlik hareketi yahut delikanlılar teşkilâtı olarak zuhur ettiği için bu adla anılmıştır. Fütüvveti kendilerine şiar edinen bir topluluğun, daha hicretin ikinci yüzyılında mevcudiyeti bilinmekte ise de² fütüvvetin kurumsallaştırılması Abbasi halifesi Nâsır zamanında olmuştur. Halife Nâsır Li-dînillâh, fütüvvet kurumunu resmîleştirdikten sonra ikinci adım olarak asıl gayesini gerçekleştirmeye girişmiş, diğer hükümdarlara gönderdiği elçiler aracılığıyla onları da teşkilâta dâhil etmek istemiştir.³ Bu amaçla Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. İzzettin Keykavus’a, Şihabüddin Sühreverdi başkanlığında bir heyet göndermiştir.⁴ Fütüvvet teşkilâtına giren Anadolu Selçuklu Sultanları arasında I. İzzettin Keykavus, I. Alâeddîn Keykubâd ve

* Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, mfkoksal@gmail.com

¹ Süleyman Ateş, *Tasavvufî Fütüvvet*, AÜ İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1977, s. 391.

² Abdülbaki Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 11, S. 1-4 (1949-1950), s. 7.

³ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s. 540.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 13, s. 262.

I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in isimleri geçer.⁵ Bu girişimlerin Anadolu'da Ahilik teşkilâtının gelişmesinde etkili olduğu tahmin edilmektedir.⁶ Halife Nâsır'ın teşvikiyle gerçekleşen bu temaslar sonucunda fütüvvet anlayışını temsil eden mutasavvıfların gelmeleriyle Anadolu'da fütüvvet yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunlar arasında hiç kuşkusuz ki en önemli ve en faal isim, "Ahiliğin Anadolu'da kurucusu" ve "32 esnaf zümresinin piri" olarak anılan Ahi Evran'dır.

Fütüvvetin, Anadolu'daki yaygın adıyla Ahiliğin Türkiye'ye gelişyle ilgili bu kısa tarihçeden bahsetmemizin sebebi Türkçe fütüvvet-nâmelerin yazılışıyla bu tarihçenin ilgisi dolayısıyladır. Türk edebiyatında ilk Türkçe fütüvvet-nâmenin yazılışı, fütüvvetin Türkler tarafından tanınma ve benimsenmeye başlamasıyla aşağı yukarı eşzamanlıdır.

Her ne kadar Bektaşilik, Rufâilik, Kâdirilik, Kalenderilik, Melâmilik gibi gibi tarikat ehli tarafından kaleme alınan fütüvvet-nâmeler varsa da fütüvvet-nâmeler, esas itibarıyla Ahilerin en önemli başvuru eserleri ve hatta "Ahiliğin anayasası" kabilinden eserlerdir. Fütüvvet-nâmelerin doğrudan Ahilikle ilgili olan, Ahilik düsturlarını ortaya koyan bölümlerinde fütüvvet ehli için açık ve kapalı olan kapılardan, ehl-i fetânın neler yapıp neler yapamayacaklarından, yani Ahiler için yasak ve caiz olan özelliklerden, fütüvvet ehli olamayacak kimse ve topluluklardan, fütüvvet ehlini fütüvvetten çıkartacak davranışlardan; hırfet ehli (esnaf), onların pîrleri ve uymaları gerekli davranışlardan vs. bahsedilir.

Fütüvvet-nâmelerin kimisinin müellifi belli kimisi anonimdir. 8-10 varaklık risalecikler hâlinde yazılanlar olduğu gibi çok hacimli fütüvvet-nâmeler de vardır. Telif olanlar da tercüme olanlar da vardır. Kimilerinin yazarı ve yazılış tarihi belli olmayan onlarca fütüvvet-nâme arasında Türkçe yazılmış olanların sayısı yirmi civarındandır. Bunların on kadarının yazarı bilinmemekte, diğerlerinin kimler tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Bugüne değin bilindiği kadarıyla Türkçe fütüvvet-nâmelerin sadece iki tanesi manzum, diğerlerinin hepsi mensurdur.

Fütüvvet-nâmeler üzerine ilk büyük çalışmayı yapan Abdülbaki Gölpınarlı'dır.⁷ Bu alanda yapılmış bir başka önemli çalışma, Ali Torun'un Türkçe fütüvvet-nâmeler üzerine hazırladığı -daha sonra yayınlanan- doktora tezidir.⁸

⁵ Mikâil Bayram,, *Ahi Evran - İmânın Boyutlar (Metâli'u'l-îmân)*, Cihan Ofset Matbaası, Konya 1996, s. 29-30.

⁶ Ocak, agm., s. 262.

⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 11, S 1-4 (1949-1950), s. 2-354.

⁸ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

Cemal Anadol ve Mehmet Saffet Sarıkaya da doğrudan fütüvvet-nâmeleri ele alan çalışmalarını kitaplaştırmışlardır.⁹

Mevcut bilgilerimize göre Türkçe fütüvvet-nâmelerin en eskisi, *Burgazî Fütüvvet-nâmesi* adıyla bilinen Çoban Halil oğlu Yahyâ Burgazî'nin 13. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilen¹⁰ eseridir. Dâî'nin manzum Fütüvvet-nâme'sinin de müellifi belli olan Türkçe fütüvvet-nâmelerin en eskilerinden biridir diyebiliriz.

II. DÂÎ VE MANZUM FÜTÜVVETNÂME'Sİ

II.1. Fütüvvet-nâme Müellifi Dâî

II.1.1. Dâî'nin Hayatı: Dâî mahlasını kullanan bu müellife dair biyografik ve bibliyografik kaynaklarda herhangi bir kayda rastlayamadık. Bu Dâî'nin, yaşadığı dönem itibarıyla edebiyatımızdaki Dâî mahlaslı şairlerden biri olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle bilinmeyen bir mesnevi şairiyle karşı karşıyayız demektir ki bu durumda müellif hakkında bilgi bulabileceğimiz yegâne kaynak eseridir. Ne var ki Dâî, kimliğine dair bilgi verme hususunda oldukça ketumdur. Bununla birlikte eserin “sebeb-i te'lîf” bölümünde hakkında kimi bilgi kırıntılarına ulaşabiliyoruz. Şair, mahlasını şu beyitte söylüyor:

Tarsûs ehli bu işe itmiş heves

Ba'zısı **Dâî**'ye itdiler nefes (216)¹¹

Dâî eserini neden kaleme aldığını anlatırken Tarsusluların fütüvveti öğrenmek için kendisinden bir “fütüvvet-nâme” yazmasını istediklerini söylüyor. Buradan, Dâî'nin büyük ihtimalle Tarsuslu olduğu sonucuna varabiliriz. Şu beyitlere nazaran en azından Tarsus'ta mukim olduğuna şüphe yoktur:

Tarsûs ehli bu işe itmiş heves

Ba'zısı Dâî'ye itdiler nefes (216)

Bir fütüvvet-nâme cem' it didiler

Şâh-ı Merdân yolına git didiler (217)

⁹ Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995; Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. asırlardaki Fütüvvet-nâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

¹⁰ Gölpınarlı, *age.*, s. 23-24.

¹¹ Bu beytin ve bundan sonraki beyitlerin sonundaki ayraç içindeki sayılar, eserin yayıma hazırladığımız metnindeki beyit sıra numaralarını ifade eder.

Ehl-i **Tarsûs**'uñ içinde bir 'azîz

Nev-cüvân u asl[ı] hem arı temîz (220)

Ehl-i **Tarsûs** bir vücûd ol cân-durur

Halk ma'den olsa ol bir kân-durur (222)

Sebeb-i Te'lif'in hemen önünde yer alan “Der-beyân-ı Târîh-i Kitâb” başlığı altındaki beyitler ise Dâî'nin XV. yüzyıl müelliflerinden olduğunu göstermektedir. Şair, eserini hicri 880 yılının sekizinci ayında (Şa'bân ayı) yazmaya başladığını söylemektedir ki bu tarih, 1475 yılının Kasım-Aralık aylarına, başka bir deyişle de Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarına tekabül etmektedir:

Çün sekiz yüz seksen oldı hicrete

Geçdi sekiz ay dahı andan öte (211)

Bu kitâbuñ yazmasına başladum

Bir gül-idi sanki sükker aşladum (212)

Eserden müellife dair çıkarabildiğimiz bilgiler bu kadar. Eserin elimizdeki bu yegâne nüshası sonndan eksiktir. Bu eksiklik, birazdan açıklayacağımız sebepten eserin esasına tesir etmiyorsa da muhtemelen şair hakkında başka bilgilerin de bulunduğu “hâtıme” bölümünün bulunmaması açısından önemlidir. Eserin, eğer varsa bir başka nüshası ele geçtiğinde muhtemeldir ki şairle ilgili bilgilerimize ilaveler çıkacaktır.

II.1.2. Dâî'nin Edebî Kişiliği: Dâî'nin hayatı gibi edebî kişiliği hakkında da bilgi bulabileceğimiz tek kaynak eseridir. *Fütüvvet-nâme*'nin, Dâî'nin edebî kişiliğine dair bize söylediklerini şöyle özetleyebiliriz:

Dâî, klasik Türk şiirinin temel bilgilerine vâkıf, kimi kusurları bulunmakla birlikte şiirin teknik taraflarına hâkim bir şairdir. Kimi vezin ve kafiye kusurları, devrinin çoğu mesnevi şairlerinde olduğu gibi Dâî'de de mevcuttur. Kafiye kusurlarına birkaç örnek verelim. Aşağıdaki beyitlerde redifleri çıkardığımızda kalan -altı çizili ve koyu- kelimeler mukaffa olmadığı hâlde Dâî bunları kafiye kabul etmiştir:

Niçe zahmet çekesin aclug-ıla

Bârî dünyâda yûri toklug-ıla (303)

Şol kayısı kim hevâdan indi ol

Ol Halîl 'üñ üstine konuldı ol (399)

Turdi tecdîd-i yuzû 'itdi habîb

Derdine çün kim sifû itdi habîb (424)

Hem bi-emrillâh ol ekber durur

Şâhidem kim andan artık yok durur (458)

Hâzır olan cümle hayrân kaldılar

Sabr idemeyüp Resûl'e sordılar (469)

Dâî'nin aruzu kullanımında kayda değer kusurlar bulunmamakla birlikte “aruz tasarrufları”nda çok rahat olduğu, özellikle medleri isterse kullandığı istemezse yok saydığı dikkat çekmektedir. Buna da birkaç örnek verelim. Aşağıdaki beytin ilk mısrasındaki “Cebrâ’îl” kelimesinden sonra ünsüz geldiği için ortaya çıkan meddi yok farz ederken ikinci mısradaki “hayrân” kelimesi nun harfîyle bitmesine hatta nun’dan sonra ünlü gelmesine rağmen burada med yapmakta beis görmemiştir:

Aldı Cebrâ’îl sütürre eline

Gördi vü hayrân oldu hâline (456)

Vezinle ilgili, Dâî'nin yer yer aynı kelimeyle bile farklı tasarruflarda bulunmasına da dikkat çekelim. İlk beyitte “hîç” kelimesinde med uygulamazken ikincide uygulamıştır ki eserde bu istikrarsızlığın onlarca örneği vardır:

Yalañız hîç kimse yola varmadı

Yalañız olan yolu başarmadı (345)

Bir kılı düşmedi yire Tañrı-çün

Hîç kimse bu işi bilmez niçün (468)

Aşağıdaki beyitte Türkçe iki kelimeyle birden (“var” ve “yok” kelimeleri) med yapması ilginçtir:

‘Işk-ı cânân-ıla her kim yârdur

Yok sanmañ siz anı ol yârdur (2270)

Dâî’de, Klasik şiirimiz çerçevesinde sıcak bakılmayan bir aruz tasarrufu olan zihafı da sıkça karşılaşıyoruz. Birkaç örnek:

Nitekim Mollâ buyurmuş görseñe

Ma’nî bilenlerden anı sorsaña (36)

*Hoş-dem olur varlığını yaksa 'ûd
Ma 'nî kalur kimde yog-ısa vücûd (42)*

*Tevbe kılûñ dimedüñ mi sen bize
Tevbe kılup râzî olduk bu söze (93)*

*Sen şefî' it Ahmed'i biz 'âşîye
Mücrim ü yüzi kara vü kâşîye (126)*

*Evvel îmâna gelen Sıddîk idi
Halk îmânından anuñ artık idi (160)*

Dâî, güçlü bir kelime kadrosuna sahiptir. Şüphesiz ilmî yetkinlikle de ilgili olan bu zenginlik onun ifade gücünü de zenginleştirmiştir. (Şairin dili ve dili kullanımına dair hususların ayrıntısı “Fütüvvet-nâme'nin Dili” bahsinde anlatılacaktır.)

Dâî, dinî-tasavvufî ve ahlaki mesnevilerin hemen hepsinde görülen “diktik gaye”ye gömülüp kalarak kuru bir eser ortaya koymamış, eserine edebî bir çeşni de katmaya gayret etmiş, bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Kuşkusuz sebep-i telifte de ifade ettiğî gibi eserini öğretici gayeye matuf olarak kaleme almış ancak yer yer ortaya koyduğı nefis buluş ve ifadelerle edebî gayeyi de gözettiğini göstermiştir. Bu düşüncemizi teyit etmek üzere, eserin sonlarına doğru “aşk”ın anlatıldığî şu nefis beyitleri sunmak isteriz:

*'Âşık olmaz kim melâmet olmaya
'Âşık oldur kim selâmet olmaya (2258)*

*'Âşık olmaz her kimüñ 'ârı ola
'Âşıkûñ mi 'râcî da dârı ola (2259)*

*N'ola ol bîgâne de ber-dâr ola
Çünkü urgân aña zülf-i yâr ola (2260)*

*Pes ne gam bîgâne anı öldüre
Dûst çün kim aglar iken güldüre (2261)*

*Pes ne gussa anı oda yakalar
Yakuban bîgâneler hep bakalar (2262)*

*Habs içi çün yâr ile gülzâr ola
Çünkü yâr olmaya dünyâ dar ola (2267)*

*Yâr iledür her yire çün kim şeref
Yâr ile olur müşerref her taraf (2268)*

*N'eylesün bî-çâre Mansûr n'eylesün
Söylenen 'ışk-ıdı özi n'eylesün (2272)*

*'İşkdur dârına anı asdıran
İşkdur elin ayagın kesdiren (2273)*

*'İşk-ıdı anda "ene'l-Hak" söyleyen
'İşk-ıdı öldürmek için soylayan (2274)*

*'İşk-ıdı anı melâmet eyleyen
'İşk-ıdı rüsvâ nedâmet eyleyen (2275)*

*'İşk-ıdı Mansûr 'uñ agzından çıkan
Kendü sırrın 'ışk-ıdı yine çakan (2276)*

*'İşk-ıdı külini göge agduran
'İşk-ıdı ol küli yire yagduran (2277)*

Dâî, eserinde elbette pek çok edebî sanattan da yararlanmıştır. Zamandan tasarruf etmek adına sadece bariz bir hususiyeti olarak tespit ettiğimiz cinas kullanımından bahsetmekle yetinelim. Dâî cinasa çok başvurmuş, özellikle cinaslı kafiyei sıkça kullanmıştır. Eserdeki onlarca cinaslı kafiyei birkaçını aktaralım:

*Didi yâ Ahmed kuluñuñ sagısı
Diyelüm kim bilesiz bu sag işi (474)*

*On iki biñ üç yüz otuz sacını
Aldı gitdi müşk ü 'anber sacını (515)*

*Sen ki bunda evliyâyı bilesin
Şek getürme sen Hak-ıla bilesin (552)*

Bu uhuvvet gülşeninde ötegör

Gül gülîstânından anı öte gör (872)

II.2. Dâî'nin Fütüvvet-nâme'si

II.2.1. Fütüvvet-nâme'nin Nüshası: Dâî'nin manzum *Fütüvvet-nâme*'nin, tespit edebildiğimiz yegâne nüshası Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Y4 numarada kayıtlıdır. Nüsha üzerinde varak numarası değil sayfa numaraları verilmiştir. Buna göre nüsha 171 sayfa görünmektedir. Ancak sayfalar numaralandırılırken bazı sayfalara numara verilmezken bazı sayfalara mükerrer numara verilmiştir. Nüsha gerçekte 89 varak, 177 sayfadır.

Yazma üzerindeki sayfa numaralarına göre ilk 94 sayfa her sayfada 15 satır, 95'ten sona kadar 13 satırdır. Açık kahverengi kâğıda, çift sütun üzerine harekeli nesih ile, söz başları sürh olmak üzere siyah mürekkeple yazılmıştır. Baştan ve sondan eksik olan nüshada ferağ kaydı da bulunmadığı için istinsah tarihi ve müstensih de belli değildir. Kütüphane kaydında nüshanın ebat ve cilt bilgileri mevcut değildir.

Baş:

Ol Kerîm ü ol Kadîm ü Lâ-yezâl

Zâyil olmaz kimseye olsa zevâl

Son:

Dem Muhammed'den ururam ben bu dem

Her ki andan dem ura gelmez nedem

II.2.2. Fütüvvet-nâme'nin Adı: Edebiyatımızda bazı fütüvvet-nâmeler özel bir ad konulmaksızın tür adıyla anılırken sayıları çok az olmakla birlikte bazı müellifler yazdıkları fütüvvet-nâmelerine ayrıca bir ad da koymayı tercih etmişlerdir. Mesela Türkçe fütüvvet-nâmelerin en hacimli ve en önemlilerinden biri olan ve yaygın olarak *Radavî Fütüvvet-nâmesi* olarak bilinen eserin asıl ve tam adı *Miftâhu'd-dakâyık fî beyâni'l-fütüvveti ve'l-hakâyık*'tır. Dâî ise eserine -elimizdeki mevcut bölümlere nazaran- özel bir ad vermemiştir. Birkaç beyitte eserini "Fütüvvet-nâme" olarak zikreder:

Biz Fütüvvet-nâmeyi cem' idelüm

Pîşvâ gitdüğü yola gidelüm (259)

Uş Fütüvvet-nâmeye başlayalum

La'net ile düşmeni taşlayalum (347)

Bu ***Fütüvvet-nâme*** uş oldı temâm

Yazup anı hatm kıldı ve's-selâm (2088)

II.2.3. Fütüvvet-nâme'nin Vezni: Özellikle XIV ve XV. yüzyıl mesnevilerinde sıkça rastladığımız vezin (kalıp) değişiklikleri bu eserde görülmez. *Fütüvvet-nâme*; alıntı bazı Farsça beyitler dışında, baştan sonra remel bahrinin *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır.

II.2.4. Fütüvvet-nâme'nin Beyit Sayısı: Dâî'nin eserinin elimizdeki yegâne nüshası hem baştan hem sondan eksiktir. Eser, mevcut şekliyle 2356 beyit tutarındadır. Bir nazım şekli olarak mesnevilerin genel karakterini bildiğimiz için baştan ne kadar eksik olduğuna dair bir öngöründe bulunabiliriz. Söz konusu yegâne nüsha;

Ol Kerîm ü ol Kadîm ü Lâ-yezâl

Zâyil olmaz kimseye olsa zevâl (1)

beytiyle başlamaktadır. Gerek bu beyit ve devamındaki akış gerekse hemen ardından gelen naat bölümü, nüshanın bu başlangıç beyitlerinin mesnevinin “tevhid” bölümüne ait beyitler olduğunu göstermektedir. Tevhid bölümü, geleneksel olarak mesnevilerin ilk bölümü olduğuna göre baştan eksikliğin bir varak veya en fazla iki varak olduğunu tahmin etmek zor değildir.¹² Ancak esas zorluk sondan eksiklik noktasındadır. Henüz “hatime” bölümüne geçilmediği yani “konunun işlendiği bölüm” içinde bir yerde nüsha bittiğine göre sondan eksikliğin ne kadar olduğunu tayin veya tahmin etmek mümkün görünmemektedir. Bu itibarla mevcut hâliyle 2350 beyitlik bu eserin 3 bine yakın belki çok daha fazla beyitten oluşması da mümkündür. Konunun işlendiği bölüm belli ve makul bir kompozisyon içinde tertip edilmediği için muhtevadan hareketle de bir tahminde bulunma imkânı yoktur. Ancak özetle de ifade ettiğimiz gibi müellif eserinin asıl “Fütüvvet-nâme” olarak adlandırdığı kısmını 2083. beyitte tamamladığını kendisi söylemektedir:

Bu ***Fütüvvet-nâme*** uş oldı temâm

Yazup anı hatm kıldı ve's-selâm (2088)

Eserin bu beyitten sonraki başlığı: “Bâb Der-beyân-ı Meşâyih-nâme ve Sıfâthâ ve Âdâbhâ Bâb-ı Sâlik”, bir sonraki başlık ise “Bâb Der-beyân-ı Meczûb-ı Sâlik”tir. Yani müellif eserin asıl konusunu tamamlamış, tasavvuf adabından, sâlikin vasıf ve hâllerinden, cezbeden vs. bahsetmeye başlamıştır. Yazma eserlerin ciltleri olmayınca veya ciltleri zamanla kaybolunca nüshalar-

¹² Esasında eldeki şekliyle ilk beyit olan yukarıya da aktardığımız beyte nazaran biz bu eksikliğin -kuvvetle muhtemel kaydıyla- sadece bir önceki yaprağın b yüzüyle sınırlı olduğu yani 8-10 beyit tutarında olduğu kanaatindeyiz

da tahribatın arttığı, bu esnada baş ve son sayfalarının yıprandığı ve düştüğü bilinen bir husustur. Baştan eksikliğin bir veya birkaç varak olmasına nazaran sonndan da ona yakın miktarda bir eksiklik olduğu düşünölebilirse de buna dair elimizde bir dayanak bulunmadığı için bunu sadece bir öngörü olarak kaydetmemiz gerekir.

Yukarıda da ifadeye çalıştığımız gibi esas önemli olan “hâtıme” bölümünün bulunmayışıdır. Bu bölüm olsaydı muhtemelen müellifle ilgili başka bilgilere de ulaşabilecek, eser padişaha veya bir devlet büyüğüne ithaf edilmişse bu konuyu tespit edebilecektik.

II.2.5. Fütüvvet-nâme'nin Tertip Şekli ve Muhtevası: Defaatle ifade ettiğimiz gibi eserin elimizdeki yegâne nüshası baştan ve sonran eksik durumdadır. Bununla beraber gerek aralardan kopukluk / eksiklik olmaması gerekse baştan olan eksikliğin bir veya iki varak tutarında olması, eserin muhtevasını tespitte önemli bir güçlük çıkarmamaktadır.

Fütüvvet-nâme, klasik mesneviler tarzında tertip edilmiş olmalıdır: “Giriş, konunun işlendiğı bölüm ve hatıme”. Sonndan eksik olduğı için “hatıme” (bitiş) bölümü ile konunun işlendiğı bölümün bir kısmı elimizdeki nüshada yoktur. Mevcut hâliyle bölümler ve alt bölümlerin durumu şöyledir:¹³

A. GİRİŞ BÖLÜMÜ: 346 beyit

- a) Tevhîd: 1-57. beyitler
- b) Münâcât: 58-96. beyitler
- c) Na't: 97-152. beyitler
- d) Dört Halifeye Övgü: 153-210. beyitler
(Hz. Ebubekir övgüsü: 153-165. beyitler
Hz. Ömer övgüsü: 166-177. beyitler
Hz. Osman övgüsü: 178-190. beyitler
Hz. Ali övgüsü: 191-210. beyitler)
- e) Der-beyân-ı Târîh-i Kitâb: 211-215. beyitler
- f) Sebeb-i Te'lif-i Kitâb: 216-294. beyitler
- g) Temâmî-i Sühan: 295-315. beyitler
- h) Hakikat-i Sühan: 316-346. beyitler

¹³ Bu tasnifi yaparken bazı bölümlerin surh (kırmızı) başlıklarla ayrılırken bazılarında başlık bulunmadığını, muhtevadan hareketle bizim tespit ettiğimizi kaydedelim.

B. KONUNUN İŞLENDİĞİ BÖLÜM

- a) Der-beyân-ı Fütüvvet-nâme: 347-563. beyitler
- b) Der-beyân-ı Makas-nâme: 564-602. beyitler
- c) Der-beyân-ı Şeddnâme: 603-729. beyitler
- d) Der-beyân-ı Seccâde ve Şedd-i Hazret-i Resûlullâh: 730-865. beyitler
- e) Der-beyân-ı Uhuvvetnâme: 866-1000. beyitler
- f) Der-beyân-ı Halvâ: 1001-1080. beyitler
- g) Der-beyân-ı Şedd-i Şeyh: 1081-1141. beyitler
- h) Der-beyân-ı Tennûre: 1142-1195. beyitler
- i) Der-beyân-ı Peymânçe: 1196-1269. beyitler
- j) Der-beyân-ı Ahd Anî'l-meşâyih: 1270-1366. beyitler
- k) Der-beyân-ı Tafsîlât-ı Fütüvvet-nâme: 1367-2083. beyitler
- l) Der-beyân-ı Meşâyihnâme ve Sıfâthâ ve Âdâbhâ Bâb-ı Sâlik: 2084-2339. Beyitler
- m) Der-beyân-ı Meczûb-ı Sâlik: 2340-...

Dâî, eserinin “Der-beyân-ı Tafsîlât-ı Fütüvvet-nâme” başlığını koyduğu bölümünde fütüvvetin önem ve değerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra eserini nasıl tanzim ve tertip ettiğinden de bahseder. Esasında “sebeb-i telîf” içinde olması beklenen bu açıklamalarında müellif, bu bölümü “yedi bâb” altında topladığını söyler:

Yazayum bu bâb içinde yidi bâb

Her birisi bâbuñ olsun bir kitâb (1426)

Bu esnada neden yedi olduğunun izahını yedi sayısına yüklediği muhtelif manalarla yapar. Ayrı ayrı başlıklar koymadığı bu yedi babın ilkinde (bâb-ı ev-vel) “ahi, yiğit ve paşa” kavramlarının fütüvvet ilmindeki manalarından bahseder (1435-1508. beyitler). İkincide (bâb-ı ikinci) Hz. Adem’in kıssalarından temsil getirerek atalara saygılı olmak erdeminden söz eder (1509-1578. beyitler). Üçüncü bâbda (bâb-ı üçüncü) herkesin bir sanatı olması gerektiği, Şîit peygamberin cüllah olması örneğiyle ifade edilir (1579-1698. beyitler). Dördüncü bâbda sadakat, konukseverlik ve cömertlik hasletleri Hz. İbrahim’in kıssalarının delâletiyle anlatılır (1699-1772. beyitler). Beşinci bâbda (bâb-ı pencüm) “edeb ve hayâ” Hz. Yûsuf’un Züleyhâ ile olan kıssasından temsil getirilerek dile getirilir (1773-1854. beyitler). Altıncı bâbda (bâb-ı şeşüm) Hz.

Musa ile Hz. Yuşa kıssaları örnekliğinde “vefa ve sadakat” hasletlerinden söz edilir (1855-1923. beyitler). Yedinci bâb (bâb-ı heftüm) aynı zamanda son bâbdır. Burada doğrudan “fütüvvetin ve ehl-i fetânın vasıfları” anlatılır. Bu bölümdeki örnek karakter ise Hz. Ali'dir. Bâbların en uzun olan bu bölüm 1924-2083. beyitler arasını kapsamaktadır ki 159 beyte tekabül etmektedir. Bu bâb ile esasen Dâî'nin de açıkça zikrettiği gibi asıl “fütüvvet-nâme” bahsi sona ermektedir:

Bu fütüvvet-nâme uş oldu temâm

Yazup anı hatm kıldı ve's-selâm (2088)

Eserin bundan sonraki kısmı doğrudan Ahilik ve fütüvvetle ilgili olmayan tarikat adabı, şeyhlik ve müritliğin vasıfları vs. üzerinedir. Eserin sondan eksikliğinin muhteva açısından çok kayda değer bir nakısa olmadığını ifadeye çalışmamız bu sebeptedir.

Dâî; bütün bu bölümleri pek çok ayet ve hadisin dayanağında anlatmakta, yazdıklarını peygamber kıssalarından örneklerle desteklemektedir.

Dâî, sebab-i telif bölümü içinde eseri boyunca yazdıklarının kaynaklarını “okuduğu bazı kitaplar, peygamber sünneti, evliya menkabeleri ve davranışları, takva sahibi kimselerin (etkîya) hareketleri” olarak sayar:

Yazayum ba'zî kütübden gördüğüm

Kim işidüp kimisini sordugum (260)

Ba'zîsü sünnetdür anuñ ey 'azîz

Kangısıdur sen anı eyle temîz (261)

Ba'zî ahhbâr-ı meşâyıhdur anuñ

Ba'zî ef'âl-i meşâyıhdur anuñ (262)

Ba'zîsın gördi hasen hem evliyâ

Ba'zîsını işledi hem etkîyâ (263)

II.2.6. Fütüvvet-nâme'nin Dili: Dâî, eserini neden Türkçe yazdığını şu beyitlerle açıklar:

Ben bu 'ilmi Türkîce nazm eyledüm

Bu fütüvvetden nice söz söyledüm (1427)

Añlaması vâzıh olsun diyüben

Türkî yazdum çok 'ibârât koyuban (1428)

Açıķça anlaşılması için eserini Türk diliyle yazdığını söyleyen şairin diline dair genel olarak, Türkçe kelimelerin çok yoğun olduğu sade bir dili olmamakla beraber ağır ve ağıdalı bir dil de kullanmadığı yorumunu yapmak isabetli olur kanısındayız. Onun dilinin bir anlamda kendi devrinin mesnevi diline paralel bir seyirde olduğunu söyleyebiliriz.

XV. yüzyılın son çeyreğinin başlarında kaleme alınan *Fütüvvet-nâme*'nin dili tabii olarak Eski Anadolu Türkçesi özellikleri barındırmaktadır. Ne var ki tespit edebildiğimiz biricik nüshanın, eserin telif tarihinden oldukça sonra istinsah edilmiş muahhar bir nüsha olması, özellikle ekler bakımından sağlıklı tespitler yapılabilmesine engel teşkil etmektedir. Zira bazı şahıs ekleri, faktitif ve genitif ekleri gibi EAT döneminde yuvarlak olduğunu bildiğimiz kimi ekler nüshada bazen yuvarlak ama çoğu yerde düz olarak harekelenmiş, keza diğer bazı dil özellikleri nüshanın yazıldığı dönemin dil özelliklerine uydurulmuştur. Bu durum, eser üzerinde sağlıklı dil çalışmaları yapmayı zorlaştırsa da diğer bazı ekleri ve kelime kadrosunu tespiti engel teşkil etmemektedir.

Fütüvvet-nâmede, EAT döneminin karakteristik eklerinden olan *-gll*, *İcAk*, *-İbAn(I)* *zarf-fiil ekleri*, *-AvUz*, *-Ayİn*, *-UrAk*, *-Asİz*, *-İsAr* gibi birçok ekle birlikte oldukça yoğun arkaik Türkçe kelime kadrosu mevcuttur. Bazıları *Tarama Sözlüğü*'nde de bulunmayan bu kelimeler şunlardır:

aca, *acıcak*, *ad ur-*, *ag-*, *ahca*, *alda-*, *alu*, *aña*, *anda* (onda; orada; o zaman), *apar-*, *artık* (fazla), *aşak*, *ayagın tur-*, *ayruk* (başka), *ayu*, *başa* (paşa), *bayık*, *bile* (birlikte), *bilece*, *bili/bilü*, *biliş*, *bular*, *buñ*, *burı*, *burtar-*, *çak-* (ifşa etmek), *Çalab*, *deg-* (ulaşmak), *degme*, *deñlü*, *devin-*, *diril-* (toplanmak), *döşen*, *düg-*, *dügün* (dügüm), *dün*, *düriş-*, *egin* (sırt), *eksicek*, *eksük*, *el kavşur-*, *em*, *etmek* (ekmek), *eyit-*, *eyü*, *geñez*, *geñsizin*, *gevde*, *gey-*, *giñ*, *git-* (uygulamak), *gök* (mavi), *gökçek*, *görlü*, *gözü*, *ılı*, *ır-*, *ıssı*, *idügi*, *ilt*, *iñen*, *iñende*, *inlü*, *irde*, *irte*, *iste-* (aramak), *it-* (demek, söylemek), *iv-*, *kakı-*, *kamu*, *kana*, *kancaru*, *kanda* (nerede/nereye), *kangı* (kankı), *kanı* (nerede), *kara kura*, *kardaş*, *katı*, *kayık-*, *kayu*, *kesil-*, *key*, *kıcak* (? TS yok), *kırlaş-* (?TS yok), *kiçi*, *kim* (ki), *kim* (kimisi), *kimsene*, *koñşı*, *kop-*, *kulaguz*, *kuşa-*, *muştıcı*, *nice*, *niçe*, *nire(den)*, *nişe*, *od*, *oñşa-*, *ol* (o), *oñat*, *ög* (akıl), *ölçüm*, *ölçümlüğü*, *öñ* (önce, önceki, ilk), *öñdin*, *örgeñ-*, *ötri*, *pek(ce)*, *sagış* (sayı), *sagışla-*, *sayru*, *sevgü*, *sevünc*, *soñ ucu*, *soy soyla-*, *sür-* (göndermek), *şaşır-* (şaşırtmak), *tamar*, *tan-*, *tañ*, *taña kal-*, *taniş-* (konuşmak), *tañla-*, *tapla-*, *tapşur-*, *tapu kıl-*, *tapu*, *tar*, *taş* (dış), *tike*, *tolın-ton*, *toyla-*, *tuman*, *tütün*, *ur-*, *uş*, *uşan-*, *uşat-*, *uyar-* (yakmak), *üzil-* (dağılmak), *varı*, *yagı*, *yahşı*, *yahtılı*, *yalañız*, *yalıncak*, *yarag u yat gör-*, *arak*, *yarıñki gün*, *yarlıga-*, *yaşın-*, *yatlu*, *yavuzluk*, *yay-*, *yazık* (günah), *yeñe*, *yeñli*, *yeyni*, *yig*, *yigrek*, *yil-*, *yilüp yit-*, *yiñ*, *yir-*, *yitür-* (ulaştırmak), *yiyile-*, *yort-*, *yukargı*, *yum*, *yügriş-*, *yügrük*, *yügür-*.

Dâî'nin dilinin dikkatimizi çeken bir özelliği de Türkçe kelimelerle Farsça yapılı tamlamalar kurmasıdır. Esasen kural ve teamüllere aykırı olmasına rağmen zaman zaman karşılaştığımız bu kullanımın Dâî'deki örneklerinin fazla oluşu dikkat çekicidir. Eserde bu tür tamlamalara şu örnekleri tespit ettik: *yâr-ı öñ* (ilk dost), *yol-ı enbiyâ* (nebilerin yolu), *yol-ı evliyâ* (velilerin yolu), *bâb-ı ikinci* (ikinci bölüm), *bâb-ı üçüncü* (üçüncü bölüm), *kan-ı âşık* (âşığın kanı).

II.2.7. Fütüvvet-nâme'nin Önemi ve Türdeşleri Arasındaki Yeri ve Değer: Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türk edebiyatında bugüne kadar yazılmış iki manzum fütüvvet-nâme bilinmekteydi.¹⁴ Bunların ilki şeyh Eşref bin Ahmed (14. yüzyılın sonları) tarafından aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmış 444 beyit tutarında kısa bir mesnevidir.¹⁵ Diğer de mesnevi tarzında yazılmış olup Esrar Dede'ye aittir. şairin öldüğü hicrî 1211 yılında (1796) telif ettiği ve *feilâtün mefâilün feilün* kalıbındaki 176 beyitlik bu hacimsiz eser de neşredilmiştir.¹⁶

şu hâlde, Dâî'nin eksik hâliyle bile yaklaşık 2400 beyit tutarındaki *Fütüvvet-nâme'si*, öncelikle Türk edebiyatının en hacimli manzum fütüvvet-nâmesi olmak bakımından önemlidir.

Türkçe fütüvvet-nâmelerin birbirine birçok bakımdan benzerleri olduğu gibi farklı yapı ve muhtevada olanları da vardır. Pek çoğunda fütüvvetin şartları, fütüvvet ehlinde olması ve olmaması gereken özellikler, başta şed bağlamak olmak üzere kimi ritüeller vb. ortak hususlar yer alırken kimi fütüvvet-nâmelerde bunlar yer almaz. İkinci tip fütüvvet-nâmeler tasavvuf ve ahlak kitabı görünümündedir. Nitekim yukarıda andığımız diğer iki manzum fütüvvet-nâme de bu gruba dâhil edebileceğimiz eserlerdendir. Hâlbuki Dâî'nin *Fütüvvet-nâme'si*nde hem fütüvvet esasları açık bir dille anlatılmakta hem pek çok ritüel ayrıntısıyla aktarılmakta ama eser aynı zamanda diğer bölüğe giren tasavvufi-ahlaki fütüvvetnamelerin özelliklerini barındırmaktadır. Başka bir deyişle diyebiliriz ki Dâî'nin eseri, manzum olsun mensur olsun, mevcut fütüvvetnamelerin hiçbirıyla benzeşmemektedir.

Dâî'nin eserinde bizim en çok dikkatimizi çeken husus, “Ahilik” kavramının özellikle vurgulanmasıdır. Haklı olarak akla, “Zaten konu itibarıyla Ahiliği anlatan bir eserde bunun neresi dikkat çekici?” sorusu gelebilir. Oysa

¹⁴ Esasında bir Türk şairi tarafından yazılan üç manzum fütüvvet-nâme vardır. Tokatlı bir Türk olduğunu bildiğimiz Nâsirî, manzum fütüvvet-nâmesini Farsça kaleme almıştır ki *Çobanoğlu Fütüvvet-nâmesi*'yle hemen hemen aynı yıllarda telif edilmiştir.

¹⁵ Bu kısa mesnevi Orhan Bilgin tarafından yayımlanmıştır: şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvet-nâme*, Haz. Orhan Bilgin, Kaynak Kitabevi, İstanbul 1992.

¹⁶ Hasan Ali Kasır, “Esrar Dede'nin Fütüvvetnamesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haluk İpekten Armağanı (1983), s. 107-130.

sanılanın aksine fütüvvet-nâmelerde “Ahilik” bir terim olarak ya hiç geçmez ya da nadiren yer alır; Ahilik yerine “fütüvvet”, Ahiler yerine de “ehl-i fetâ”, “ehl-i tarîk”, “fütüvvet ehli” gibi kavramlar kullanılır. Hâlbuki Dâî, Ahilik (Ahılık) kelimesini açıkça kullanmıştır. Hatta hiçbir fütüvvet-nâmede geçmediği tarzda Ahiliğin “ne olmadığı ve ne olduğu” bariz ve net ifadelerle anlatılmıştır. Önemine binaen bu beyitleri aktarmak istiyoruz.

Dâî, önce Ahiliğin ne olmadığını anlatır:

Cem '-i mâl itmek degüldür ahılık
Hırs-ıla gitmek degüldür ahılık (240)

Dünyâya tapmak degüldür ahılık
Dînini satmak degüldür ahılık (241)

Subha dek yatmak degüldür ahılık
Kayguya batmak degüldür ahılık (242)

Her yaña akmak degüldür ahılık
Gayrıya bakmak degüldür ahılık (243)

Dervîşi yakmak degüldür ahılık
Sırrını çakmak degüldür ahılık (244)

Daha sonra Ahinin nasıl olması gerektiği ve Ahiliğin aslında ne olduğunu şu beyitlerle ifade eder:

Ahı oldur mâlını Hak yolına
Kanda olsa sarf ider halk yolına (245)

Ahı oldur hîç konuksuz yatmaya
‘Âmm u hâssı hîç yabâna atmaya (247)

Şol güneş gibi ola halk üstine
Bir baka hep düşmenine dostına (249)

Ahı oldur ola anda meskenet
Ahı billâh sen de hilmi mesken it (250)

Dahı ahiya gerekdür her gice

Bu kitâbı okuya bile nice (252)

Her gice olmazsa cum 'a gicesi

Okuya [hep] yigidi vü kocası (253)

Hem fütüvvet 'ilmini bile ahi

Ehl-i şedd ü başa vü yigit ahi (254)

Dâî'nin eserini önemli kılan hususlardan biri de hiç kuşkusuz Türk dili ve Türk edebiyatı tarihi ile ilgilidir. Bu eserin varlığının tespitiyle Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış eserler zincirine yeni bir halka daha eklenmiş, Türk mesnevi edebiyatının da eski örneklerinden biri daha edebiyat tarihimize kazandırılmış olmaktadır.

SONUÇ

Tarsuslu, XV. yüzyılda yaşamış Dâî mahlaslı meçhul bir müellif tarafından nazmedilen bu *Fütüvvet-nâme*, Ahilik araştırmaları tarafından yeni ve önemli bir metin olduğu gibi yazıldığı dönem itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi yadigârı bir eser olması hasebiyle Türk dili tarihi bakımından da önem arz etmektedir. Dâî'nin eseri ile aynı zamanda mesnevi edebiyatımıza da yeni bir halka ilave edilmiş olmaktadır.

Tamamının metni tarafımızdan yayıma hazırlanan bu eser, kütüphanelerimizde ortaya çıkarılmayı bekleyen daha pek çok eser bulunduğunun da açık bir delilidir. Büyük Türk edebiyatının tarihinin sağlıklı bir şekilde yazılabilmesi için bu türlü eserlerin tespit ve tahlilinin ne derece önem arz ettiğini söylemeye galiba gerek dahi yoktur.

Son olarak artık çevrilmeyi bekleyen eser kalmadığı, yeni çalışmalara yönelmek gerektiği tezini savunanların haklı olmadıklarını, gerek ülkemizdeki resmî ve özel kütüphanelerde gerekse yurtdışındaki yüzlerce eski eser kütüphanesinde pek çok eserin keşfedilmeyi beklediğini söylemek istiyorum.

KAYNAKLAR

- Anadol, Cemal (1995), *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Ateş, Süleyman (1977), *Tasavvufî Fütüvvet*, AÜ İlahiyat Fak. Yay., Ankara.
- Bayram, Mikâil (1996), *Ahi Evran - İmânın Boyutları (Metâli 'u'l-îmân)*, Cihan Ofset Matbaası, Konya.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1949-1950), "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 11, S 1-4, s. 2-354.

- Kasır, Hasan Ali (1983), “Esrar Dede’nin Fütüvvetnamesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haluk İpekten Armağanı, s. 107-130.
- Kazıcı, Ziya (1988), “Ahilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s. 540.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996), “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 13, s. 264-265.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet (2002), *XIII-XVI. asırlardaki Fütüvvet-nâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Şeyh Eşref b. Ahmed (1992), *Fütüvvet-nâme*, Haz. Orhan Bilgin, Kaynak Kitabevi, İstanbul.
- Torun, Ali (1998), *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.